

Kirek
Eks

İSLAM VE MODERNİZM

FAZLUR RAHMAN TECRÜBESİ

22-23 Şubat '97, İstanbul

İSLAM VE MODERNİZM BAĞLAMINDA FAZLUR RAHMAN

Mehmet Bayraktar*

Sözlerime başlamadan önce Fazlur Rahman hocaya Allah'tan rahmet diliyorum. Herhangi bir düşünür ister bu Fazlur Rahman olur ister herhangi bir kimse olur, önemli olanı şu veya bu şekilde bu konuda ne söyleyip ne söylemediği, bunun ne kadar doğru olup olmadığından ziyade o insanın okuyucuya genel kitabları bütün yazdıklarından çıkaracağımız zihin yapısı ve bu zihin yapısının okuyucuyu nereye yönlendirmek istediğidir. Bu zihin yapısını oluştururken mühim olan bir okuyucu için bu insanın kendi içerisinde ne kadar tutarlı olduğu ve hangi metotlarla neler söylemek istediği veya teoriyi veya doktrini ne şekilde vaz ettiği önemlidir. Benim bir gelenekçi veya modernist olma gibi bir düşüncem de yok. Onun için de bir sahaya ait değilim. Şahsen mühim olan bu kötü şekliyle modernizm veya gelenekçilikten birine aidiyetim yok. O bakımdan daha serbestte hissedebilirim burda. Fakat şunu söyleyeyim ki Fazlur Rahman'ı ben şahsen tanımadım. Fakat 10-12 seneden beridir de takip ediyorum, gerek kendi eserleri, makalelerini okuyarak, gerekse onun lehinde ve aleyhinde yazanları okuyarak. Devamlı anlamaya çalıştığım fakat devamlı anladığım Fazlur Rahman bende çok karışık. Karmaşık, zihni bulanık ondan sonra da kendi içinde o kadar tutarsız bir düşünür olarak gördüm. Bunların nedenlerini araştırdım. Bir kısmını benden önce hocamız Mehmet Aydın belirtti. Ben bunun büyük ölçüde daha derin nedenlere dayandığını biliyorum. Veya öyle anlıyorum daha doğrusu. Bunlardan birincisi kullanmış olduğu metodoloji gerek hadis için ve gerekse Kur'an'ı anlamadaki metodolojisi, ikincisi bu metodun parçası olarak ta görülebilir seçmiş olduğu ideal tiplerin kendine uygun oluşu. Mesela, bir Gazali onun için o kadar ideal değil de bir İbni Teymiyye niye ideal olabiliyor ve modernizm öncesi fundamentalizm dediğimiz kendinin de kullandığı veya ihyacı hareketler modern ön-

(*) Prof. Dr., Türkiye, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

cesi hareketleri İbni Teymiyye ile başlatıyor. Niçin İbni Teymiyye ile mesele daha önce İslam düşünce tarihinde ihyacı olarak kabul edilen birçok düşünür var. Mesela Gazali'yi niye örnek almıyor veya bir başkasını. Demek ki İslam düşünce tarihinde seçtiği tiplerin de burada büyük rolü olduğu kanaatini taşıyorum ben. Böyle bir düşünürün doğru neticeler söyleyip söylememesi o kadar önemli değil de, söylediklerinin ne olduğuna baktığımız zaman bugün hocamızın söylediği gibi bütünü değiştirmek istediği şeylerin bütünü bir modernizm veya çağdaş modernizm hatta, kendi tabiriyle neomodernizm. Çünkü Fazlur Rahman son aşamada kendisini neomodernist kabul ediyor. Veyahutta Montogameru Watt'ın onun hakkında söylediği gibi liberalist kabul ediyor. Son aşamalarda son yazdıklarında. Peki ne istiyor? Diyor ki hukuki kaideleri bugünkü şeye uyduralım. Böyle demese de neticede metodu buna getiriyor. Cumhuriyetin kurucuları aynı şeyi yaptılar. Türkiye'de 1924'den beri. Faiz tamam, Fazlur Rahman'ın bütün söylemleri sözgelimi laisizm, demokrasi onları da İslamla bağdaştırıyor. Çünkü bir yerde İslam idelojidir diyor, demokrasidir diyor. Bunlar yapıldı. Fazlur Rahman daha bunların söylemini yeni dile getirmiş, yeni derken bize göre değil de yirmidörtlere göre şimdi Fazlur Rahman şunun cevabını vermiyor. Modernizm ne için var? Fazlur Rahman için İslamı yaşanır bir dünya hayatı olarak yeniden ihya etmek, İslamın yaşanır bir hal olmasını sağlamak ve neticede de olacak bütün şeylerin İslami olduğunu savunmak değil mi? Evet bu noktadan hareket ediyor. Hareket ettiği nokta yanlış, çünkü bir milletin geri kalması veya ilerlemesi birtakım fikhî kaidelerin değiştirilmesiyle sağlanmaz ve bunun için de müslümanlar bundan dolayı yani eski fikhî kaidelerden dolayı da geri kalmamışlardır. Fazlur Rahman bu bakımdan büyük hatalar yapabiliyor ve çelişiklere düşüyor. Yani ben Fazlur Rahman'ı gerçek manada modernist de kabul etmiyorum, çünkü gerçekten zihni karışık birisi geliyor bana. Benim için problemleri çözmüş değil, birbirine karıştırmış bir kimse. Kaldı ki söylediğimiz o fikhî kaideler mesela diyelim ki faizin alınabileceği veya recmin artık bu devirde mümkün olmayacağı görüşü 6. yüzyıl fakihlerinden İzzettin Selam bunlara cevap vermiş. Eğer Fazlur Rahman modernizmden neyi kastettiğini açık olarak ortaya koysaydı mesela güncel olan mıdır, modern veya zaman açısından veya doktrinin bizzat kendi yapısı mı modern bunu tartışmıyorum. Modernle eskilik niye? Ama biz anlıyoruz ki mesela İslami sekülerizmden bahsediyor ve sekülerizmin ya alternatif olarak modernizme gelişeceğini veya en azından onun bir devresi olabileceğini de farz ederek şimdi buradaki İslami sekülerizm dediği zaman ne diyor ki işte Türkiye, Pakistan ve Mısır bunlar isterse adları İslamik olsun ama bunlarda da var olan şey sekülerizmdir. Fiili uygulamada dediğine göre Fazlur Rahman bizzat kendilerinin modern olup ol-

madığını tartışmaktan ziyade Mevlüt Beyin de bir ara belirttiği gibi belki güncel olan şeyler modern, Fazlur Rahman'a göre, yoksa fikirlerin bu devirde olmasını veya şu anda bu zamanda olmasına modernizm diyor. Çünkü sekülerizmin İslamla bağdaştırılabileceği imkanı olduğuna göre, çünkü İslami sekülerizmden bahsederek biraz önce ifade ettiğim mekanları gösterdiğime göre ve bunun da İslamla bağdaştırılabileceğini söylediğime göre, demek ki sekülerizm veyahutta modernizm çok geniş manada, bunlar birbirini tamamlayabilecek veya duruma göre zıt düşecek şeyler de olabilir. Ama mühim olan Fazlur Rahman'a modernlik günlük şeydir bugün olan yoksa doktrinlerinin modernizmi söz konusu değildir. Zaten böyle bile anlasak demin söylediğim gibi böyle bir şeyi savunmak hem çok zor hem de bilim tarihi açısından ve hem de hukuk tarihi açısından. Fazlur Rahman'ın yapmak istediklerinin bütün modernist çıkarımları, hukuki çıkarımları hepsi kendinden önce yapılmıştı. Mesela Şaltut şura konusundaki yaklaşımları Namık Kemal'den zaten alıyor, zikretse de zikretmese de İslam'ın demokrasi olması, İslamın kadın haklarına ait çıkarımlarını yine yanlış şeylerde temellendiriyor. Birincisi diyelim ki kadın çalışmıyordu o devirde, ama bugün çalışıyor. Yani çalışma kavramı ne demek, evde çalışan hanım çalışan hanım değil mi? Evde çalışan hanım da çalışan hanımdır. Çünkü hanımları sokağa gönderdiğin zaman onun işlerini evde yapacak bir hanım ve bir o kadar para ödemen gerekir ki işleriniz evde düzgün yürüsün. Kur'an-ı Kerim bir tablo çiziyor bize. Bunun hak olduğunu, doğru olduğunu kabul etmek zorundayız; aksi takdirde demin bu hermönetikten, tarihselcilikten bahsederken Fazlur Rahman diyor ki hukuki ayetler bugün için geçerli değil, Tanrının bir zaman için doğrular va'z ettiğini veya başka zamanlar için bu doğruların geçersiz olduğunu veya yanlışlar da söyleyebileceğini felsefi açıdan Fazlur Rahman'ın temellendirmesi gerekirdi. Veya bazı temel doğruların zamana bağlılığını yine felsefi açıdan temellendirmesi gerekir ki bunu da yapmıyor. Bütünsellik diyor mesela hadisleri anlamada, Kur'an-ı Kerim'i anlamada; bütünsellik önemli diyor. Peki bu bütünselliğe kendi uyuyor mu gerçekten ve bütünsellikten neyi kastediyor yani belirli ayetlerin bir araya getirilip anlaşılması mı yoksa bütün Kur'an ayetlerinin herhangi bir konuda gözden geçirilmesi mi, bunlar da net değil. Bazan birisi bazen ikincisi anlaşılmakta ve buna kendisi de uymuyor. Çünkü mesela son bir makalesinde yanımda Ayetullah'a ve Ziyaülhak'a, Humeyni'ye kızdığı için hilafetten bahsediyor. Hilafetten bahsederken halife kavramının hiçbir yerde Kur'an-ı Kerim'de siyasi bir anlamı olmadığını söylüyor veya bu anlamda kullanılmadığını iddia ediyor. Üç ayet veriyor. Hakikaten o ayetlere baktığınız zaman gerçekten siyasi bir anlamı yok, ama Fazlur Rahman birkaç ayeti unutuyor. Mesela Sa'd suresinde geçen Davud'un yeryüzünde hük-

- metmek için halife olduğunu ve burada halife kelimesinin kullanıldığını unutuyor. Benzer ayetleri atlıyor. Eğer Kur'an'a bütünsel yaklaşacaksak hakikaten bütünsel yaklaşmak gerekir. Bu sadece bir örnek değil birçok örneği veriyor. Mesela Allah'ın hükümranlığı. İslamiyetin gerçek manada demokratik olduğunu söylemek için bazı şeylerin tabi gözardı edilmesi gerekir ve Fazlur Rahman bunu yapıyor. Allah'ın hükümranlığı diyor, siyasi otoritesi bizim için hukuki otoritesi bu hukuk alanında ve siyaset alanında yoktur. Allah metafizik, kozmik alanda hükümrandır. Ama hukuk alanında değildir. Velev ki eskiden öyle anlaşılmuş olsa bile, şimdi biz Kur'an-ı Kerim'de açıkça başka türlü şeyleri Allah'ın hükmettiğiyle veya had cezalarından bahsederken bunları aşanların yani haddi aşanlardan bahsediyor Kur'an-ı Kerim, burada Allah hükmetmiyor mu? Yine diyor ki Kur'an ezeli değildir. Metafizik ayetler ezeli olabilir ama hukuki ayetler ezeli olmaz. Niçin olmaz tabi dama taşlarını oynatabilmek için. Mesela İslam düşüncesini tenkit ederek kıyasla ikiye bölme yapıyorlar, diyor Kur'an'ı parça parça anlamışlardır, susmuşlardır ama kendisi de bunlardan kendini kurtaramıyor. Mesela Pakistan'daki herhangi bir dergiye yazdığı yazıda çok basit anlatıyor. Bir başka gruba hitab ettiği zaman hakikaten o grubun anlayacağı şekilde ifade ediyor. Eskilerin tenkid ederken aynı hatalara kendisi düşüyor ve daha da önemlisi kendisini çok gizliyor. Özellikle kendisinin konuşması gereken hususları Fazlur Rahman gizliyor, tabi bunun psikolojik sebepleri var bunun üzerinde durmak istemiyorum. Mesela işte modernizm, modernite, modernizasyon, fundamentalist, reformist gibi kelimelerin tarifini kendine has bir şekilde yapmıyor. Söylediğimiz gibi İslam modernizmi fundamentalizmden neşet etmiştir. Bunu öyle söylüyor ve Kur'an'ı ve Sünnet'i yeniden yorumlamak, anlamak ve tatbik etmek için bu modernistlerin bir kısmını beğeniyor, bir kısmını beğenmiyor işte onlara girmek istemiyorum. İslam'ın demokratik bir din olduğu üzerinde duruluyor. İslam demokratik bir din diyeceğine İslam demokrasinin vermek istediği herşeyi verebilir olarak tarif ediyor. Hangi manada? Hegel'den sonra gelişen herşeyin ideolojileştirildiğini, dinin dahi onu mu kastediyor yoksa Eflatun, Platon'un idealizminden doğan ideolojiyi mi kastediyor belli değil. Bu çok tartışma ve su götürren kavramlar doğru değil. İslam felsefesi konusunda gerçekten çok şaşırtıcı, bir filozofa yakışmayan şeyler var Fazlur Rahman'da. Bir defa bazı kaynakları aldığı halde açık olarak belirtmiyor, düşünce ona ait olmadığı halde üstadımız bazılarını belirtti ama mesela vahiy konusunda, peygamberlik konusunda filozofların söylediği şeylerin ya eski Stoadan alındığı temel düşünce olarak veya Aristo'dan alındığı, Voltair'e uyararak veya kendi hocasından etkilenerek bunları savunuyor, fakat Lui Carde başta olmak üzere Rosenthal bunu çok tenkid ediyorlar bu tenkidlere de susuyor, çün-

kü gerçekten cevap veremiyor. Özellikle Lui Garde'ye bir iki kelime ile diyor ki: Filozoflar alemin kıldemini alıyor da bunu niye almasın, kıldem kavramını Yunandan alıyor bunu niye almasın diyor. Tek bir cümleyle bu da yanlış çünkü filozoflar hiçbir şekilde alemin Aristo gibi kadim olduğunu savunmamışlardır. Bu, Gazali'nin batıya İslam dünyasındaki gibi genel kanaat ve onun batıdaki ortaçağda söyleminden ibaret. Yoksa İslam filozoflarının hiçbirisi açık şekilde İslamın özellikle varlık ve zaman açısından ezeli olmadığını söylememişlerdir.

Söylediğim gibi herkesi tenkid ediyor. Fakat kendisi de bu tenkidlerin kabul edilebileceğini de herhalde önceden varsaymış olması gerekir. Mutezile diyor ki insan üzerinde hiç durma yani bütün şeyi Tanrıyı kurtarmaktı. Eğer o devirde Mehmet Beyin de belirttiği gibi insan üzerinde tek bir kimse durmuşsa İslam düşünce tarzında Mutezile durmuştur. Bazı yerde böyle söylüyor, bazı yerde başkasını söylüyor. Yani onun için tam bir standart ve sistematik anlayışı da yok. İslam düşünce tarihinde onun için çok tezatlar var. Hem din hakkında İslam dini hakkında hem de İslam düşüncesi hakkında onun için tam bir netlik yok ve bu eksiklik belki bunları yazdığı zaman bir takım bazı şeyleri görmemiş olmasından kaynaklanabilir. İslam düşünce tarihindeki enformasyon bilgisi de eksik. Mesela Nezzam'ın veya Mutezile'nin temsilcilerinden veya Abdülcebbar'ın insan hakkında yazdıkları risaleleri insanın mahiyeti hakkında görmemiş olmalı. Bunların ötesinde benim esas söylemek istediğim şey, Fazlur Rahman hocamızın birincisi bu tür şeyler ile İslam dünyasının problemlerini çözemeyeceği ve daha doğrusu çözümsüzlük sunduğu kanaatindeyim. Çünkü zaten eğer bir çağdaşlaşma modernizm olacaksa ki ben böyle bir kategorize etmenin veya gelenekselcilik gibi bir kategoriye gitmenin doğru olmadığını, mühim olan insanların sağlam metodlarla sağlam adımlarla düşünmeleri gerekir ve bu fıkhi kaidelerin uygulanıp uygulanmamasıyla ilgili olmadığını tekrar söylemek istiyorum. Bunun dışında Fazlur Rahman'ın, Mevdudî'nin başka bir yüzü olduğunu ama ondan başka bir yönünün olmadığını söylüyorum. Şimdi fundamentalizmden neşet ettiğine göre bu son İslam modernizmi onun için Poll Gılıçın bir filozofun esas vazifesinin kelimelelere şifa vermek olduğunu, söylüyor. Ben buna çok katılıyorum. Fazlur Rahman hoca bir çok kelimeyi temel kavram olarak kullanıyor. Hiçbirine şifa vermiyor. Altını doldurmuyor. Bu, onu anlamada en büyük eksiklik ve kayıplığın temelinde de bu yatıyor. Çünkü onu okuyan herkes mesela modernizmin bir iki cümleyle tarifinden totolojik tariflerin dışında doktrinel teorik bir tarif geliştirmiyor; bu bakımdan metod için de aynı şeyi söylüyoruz. Metod batılı tarihselcilik ve hermönetik bu metoduna bakıyoruz ilk hadislerde tarihselciliği, tenkidçi tarihselciliği modernitenin İslam adlı hermönetiğini gün-

deme getiriyor ve Kur'an için bu kadar önemli olan bir kitabı anlamak için bir metodu 10 sayfalık orta boy kitabın içine sıkıştırmak gerçekten çok daha kötü ve giriş olarak çokta ayıp bir şey, ona yakışmıyor, hence bu İslami değil. Müslümanın bunu hangi zeminde nasıl kullanılacağını göstermesi gerekir orda. Betiyle Gadomeri biraz özetlenmeye ve Beti tercihinde rejimi kullanmak şartıyla hermönetik bir metod çıkarıyor bize göre bu da çok yanlış. Spinoza ile başlayan bir metod-doktrin sorunu var acaba metod doktrinden önce gelebilir mi teoride. Bazılarına göre gelir. Peki metodun yanlışsa veya metodun herhangi bir noktasında bir eksiklik yaparsan doktrinini o şekilde kurarsın o zaman doktrinini doğruluğunu metodun doğruluğuyla nasıl temin edersin? İşte Fazlur Rahman bunları es geçiyor. Bunlara dokunmuyor. Dolayısıyla İslam'ı anlamak istiyorsak önce temelde sağlıklı yaklaşmak, ayağımızı nereye bastığımızı bilmek ve gerçekten Kur'an'ı bütünlüğü içinde anlamak gerekiyor. Yoksa bütüncüllük adına parçacılık yaparsak ne bu söylemek istediğimizi doğru şekilde söyleriz ne de kendi koyduğumuz metoda kendimiz uymuş oluruz. Fazlur Rahman'ın bütün yanlışları bundan kaynaklanıyor gibi geliyor bana. Sabrınızı taşırdığım için özür diliyorum ve sizlere teşekkür ederim.